

Оригинални научни рад

УДК 338.483(439)
911.2:581.5(439)
Original scientific article

ПУСТА ХОРТОБАЋ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

Бојан Ђерчан^{1*}

* Универзитет у Новом Саду - Природно-математички факултет

Извод: Хортобађ, најстарији Национални парк Мађарске, простире се између Тисе и Дебрецина и представља последње остатке пусте која је некада прекривала читаву равницу. Ако се кроз ову област, која је од 1999. године, заштићена као светска културна баштина, прође колима, једино што ћемо видети јесте монотона равница. Да би се упознале разноликости пусте, она се мора истражити пешке, бициклом, чамцем или кочијом. Поред чувеног моста са девет лукова у селу Хортобађ, мали музеј води посетиоце у свакодневни живот пастира у пустари. У близини се може наићи на необичне животиње, као што су мађарско сиво говече, биволи, мангулица и мађарска рацка овца. Посета грнчарској радионици и укусна палачинка заокружиће посету.

Кључне речи: Пуста Хортобађ, Мађарска, Национални парк.

Abstract: Hortobágy, Hungary's oldest National Park, covers an area between the Tisza and Debrecen and is the last remnants of release that is used to cover the entire plain. If through this area, which has since 1999 was protected as a World Cultural Heritage Site, pass by car, the only thing we see is monotonous plains. In order to acquaint the diversity of the heath, it has to be explored on foot, by bike, boat or coach. In addition to the famous bridge with nine arches in the village of Hortobágy, a small museum takes visitors into the everyday life of shepherds in the heath. Nearby you can find unusual animals, such as the nonius horse, Hungarian grey cattle, water buffalo, racka sheep, mangalica pig. Visiting pottery workshop and a delicious pancake will be completed the visit.

Key words: Puszta Hortobágy, Hungary, National Park.

Увод

Кад се зачује реч пустара, помислимо на раван, животињама ненастањен предео, монотонију коју ломи само понеки ђерам или стока која пасе у даљини. Али ако се ближе позабавимо овим, заиста као огледало равним подручјем, открићемо да Панонске пустаре и нису тако једнолич-

---

¹ Контакт адреса: bojan.djercan@dgt.uns.ac.rs

не, површину им праве мање или већа узвишења, хумке, пешчане дине, а травнате делове чине разноврсни шумарци, ливаде и мочваре.

Хортобађ је највећа мађарска пустара, једна од најпознатијих у Европи, у којој се лети на огромном равном простору губе крда бивола и сивих говеда, а зими изгледа као снегом прекривена сланкаста иловача на којој нема живота (Ристић, К., 1993; Давидовић, Р., 2004). Први утисак, међутим, вара, пошто у дубини ове готово неплодне земље, налик на руске степе, напросто све врви од живота. Пустара има шарен и богат биљни и животињски свет, који треба да се цени и штити од налета индустрије и пољопривреде. Да би се заштитиле ове вредности основан је први и највећи Национални Парк Мађарске: Хортобађ, уврштен у светску баштину.

Географски положај

Хортобађ је највећа пустара Мађарске али и средње Европе (Fallon, S., 1994). Представља део простране равнице Алфелада, између лесног подручја Хајдушаг и реке Тисе, северно од Тисантула (Затисја) (Давидовић, Р., 2004). Заузима површину од 2.500 km². Поред пустаре обухвата и простране пашњаке: Еђек, Тисачег, Ујсентмаргит, Полгар, Хајдунадаш, Хајдудорог, Хајдубесермењ, Балмазујварош, Дебрецин, Нађхеђеш, Хајдусобосло, Надудвар, Карцаг, Кунмадараш, Нађиван и Тисафиред (Gink, K., 1998). Општина Хортобађ је у оквиру округа Хајду-Бихар и заузима 24,1% његове површине (Grupe autora, 2009). Центар општине је Хортобађ, специјализовано аграрно насеље. Од севера ка истоку границу општине чини Тисачеге, Балмазујварош, на југу Надудвар, Нађиван, источну границу чини Еђек (Gink, K., 1998). Хортобађ пресеца магистрални пут 33 у дужини од 72-74 km, који повезује Дебрецин и Фисешабоњ.

Физичко-географске карактеристике

Релјеф пустаре обликовао је рад ветра и воде. У време досељавања Мађара хортобађска пустара, или како Мађари кажу пуста, била је густа шума, коју су касније посекали градитељи кућа и цркава. Река Тиса је својим честим поплавама овог подручја и повлачењем у корито сасвим спрала црницу, а оставила готово неплодну иловачу, помешану с песком (Zoltai, L., 2001). На том тлу расту само ниска трава, разне врсте корова и понеки жбун - растиње отпорно на дуге суше и снажан ветар који ретко престаје. Данашњи изглед Хортобађа формиран је у XX веку. Некада је на овом простору текла река, са пространим низијама уз обалу (Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J., 1999). Суве године су биле веома ретке, а ливаде су биле бујне. Али након регулације тока Тисе изостале су поплаве у току пролећа.

ПУСТА ХОРТОБАЋ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

Вода више није плавила околне терене, а ливаде су у потпуности пресушиле, тако да је све већи проблем постајао недостатак воде. У том периоду су настали планови за изградњу канала и наводњавање и идеја о изградњи рибњака, како би се побољшао квалитет земљишта (Gink, K., 1998). Изградња рибњака је започета 1915. године и то на месту где је најмање плодно земљиште. Пројекат је завршен 1921. године и тада је представљао највећи систем вештачких језера у Европи. Путем канала систем језера је примао воду из Тисе. Након 1948. године изграђује се још неколико рибњака, повезаних Западним-Главним каналом. Данас се простор пустаре дели на Велики Хортобађ са пашњацима око Дебрецина и на Мали Хортобађ са пашњацима Балмазујвароша (Gink, K., 1998). Просечна надморска висина простора је око 92 m. Највиша тачка је Бирек халом (105 m).

Протеклих неколико година на простору Хортобађа извршена су модерна кварталолошка истраживања на основу којих је утврђена еволуција рељефа пустаре до данашњих дана, који се знатно разликују од предходних сватања (Moldvai, O., 2005).

Првобитно је на овом простору била пространа мочвара која се повукла у периоду вирма, након чега се развила веома густа шума врбе, брезе и јеле око језера (Васовић. М., 1971). Али постепено се повећавала количина полена трава на штету шумског покривача. Пре 20.000 – 30.000 година језеро је пресушило, а сматра се да се река Тиса заправу појављује у овом периоду. Тиса је већ у холоцену плавила подручје и прекрила га седиментима дебљине од 70 cm. Лесне насlage на подручје пустаре нису донеле реке, већ су доспеле путем ветра у плеистоцену (Nagy, V., 1995). Већ у периоду холоцена постоје простране отворене травнате површине. У периоду неолита се појављују први дивљи коњи. Од већих животиње овде живи јелен, дивља свиња и срна. Сматра се да је коњ припитомљен у периоду бронзаног доба. Појављује се и бизон (*Bison bonasus caucasicus*) који је овде живео до римског доба. У исто време овде је живео и сродник лава (*Panthera leo persicus*), откривени су остаци стари 4.000 – 6.000 година. Из периода неолита откривена су четири насеља на овом простору. Ово је ретко насељено подручје и у бронзаном добу. Било је више погодно за насељавање великих и отпорних животиња него људи (Zoltai, L., 2001). Пуста Хортобађ је најсушнији део Мађарске. Ветар дува несметано овом огромном равницом и брзо исушује тло. Читав простор лежи у зони шумске степе. Клима је субконтинентална степа (Давидовић, Р., 2004).

Просечна годишња температура износи 9,8 – 9,9°C. Најтоплији месец је јул, а најхладнији јануар. Колебање температуре је 24-25°C у току године. Колебање температуре у току дана је такође велико, дневне температуре су високе, а ноћи доносе освежење. Релативно је висок број дана

када је вруће (20-25). У односу на надморску висину релативно је висок број дана са мразом (120-130).

У току године се излучи 500 – 550 mm падавина, од чега више од половине се излучи у периоду од априла до септембра. Услед мале количине падавина тло за време лета испуца и биљке увену. Честа су сушна лета, за којима следе кишна јесен, зима и пролеће (Nagy, V., 1995). Хортобађ има највећи број сунчаних дана у току године у држави, инсолација износи 2.000 – 2.500 часова у току године (Kurtek, P., 1976).

Ветар дува веома често, тишине се јављају у просеку 13 – 16% у току године. Честе олује које носе прашину („kuneső”), представљају једну од туристичких атракција Хортобађа. Не треба заборавити ни на фатаморгану („délibáb”). Постоји у неколико облика. Најједноставније су када у даљини (и на неколико дестеина km) врућ ваздух дрвореде и зграде подиже са хоризонта, и чини се као да лебде у ваздуху (Fizil, Ђ., Dercsényi, В., и Löblin, J., 1999).

Хортобађ има три реке: Хортобађ, Аркуш и Кадарч. Као четврта додаје се Тиса, иако само додирује пустару Хохот тј. чини њену границу у дужини од 1.200 m. Најзначајнија је река Хортобађ која је воду добијала плавлеем Тисе, а данас је повезана каналом. Богата је рибом. Аркуш је за време вишег водостаја Тисе пловна река, такође богата рибом. Кадарч је веома мирна река, богата рибом, помоћу канала Кесељ повезан са Тисом (Fizil, Ђ., Dercsényi, В., и Löblin, J., 1999). Велђеш је канал такође повезан са Тисом. Изграђен је почетком XVIII века од стране града Дебрецина. Тису која је богата рибом становништво искоришћава за риболов и данас. Највећи значај имају канали: Келети – Источни и Њугати Фочаторна – Западни - Главни канал (Zoltai, L., 2001). Пре регулисања тока реке Тисе постојала су бројна подручја под водом, као што су: Херпет, Нађморот и Велђеш у околини Хохота. Данас су очуване и најлепше мочваре Кункаполнаш и Фекете рет – (Црни рит). Почетком XX века почела је изградња вештачких језера, како би се побољшао квалитет земљишта. Ова језера од почетка служе као рибњаци. Данас површина система ових вештачких језера износи око 5.500 ha. Највећи значај има језеро Тиса, које представља птичији резерват у оквиру Националног парка Хортобађ, а од 1999. године део је Светске баштине (Fizil, Ђ., Dercsényi, В., и Löblin, J., 1999). На крају XIX века на простору Хортобађа избушено је 6 артешких бунара за потребе појења стоке. Међу њима најпознатији је због температуре (35,5°C) бунар код Мате изграђен 1914. године.

Живи свет Националног парка Хортобађ мењао се временом, као и читав предео током више хиљада и милиона година. Биљни свет пустаре је сиромашан врстама због песковитог тла, недостатка извора, континенталне климе и сурових микрклиматских услова. На простору Хортобађа

ПУСТА ХОРТОБАЋ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

постоји око 1.250 биљних врста, унутар Националног парка 800 – 850 врста. Најбројније су халофитне и халофреквентне биљке. Некада је овај простор био много богатији биљним врстама. До изумирања биљних врста довеле су сече шума, ргулација тока реке Тисе, претварање лесног подручја у оранице и њихово коришћење за испашу стоке (Zoltai, L., 2001).

Појављују се циркумполарне, евроазијске и европске биљне врсте које не захтевају високе температуре. Оне су најбројније пошто издржавају сурове климатске услове пустаре. Затим евроазијско медитерански-субмедитеранске врсте које захтевају више температуре, средње-европске, континенталне, субмедитеранске јужноевропске, које се појављују у веома малом броју, панонске ендемичне и субендемичне, адвентивне и друге биљне врсте (Hilbers, D., 2008). Заштита биљних врста на простору пустаре је јадан од најважнијих задатака Националног парка. Под државном заштитом је 60 врста, под виоким степеном заштите су 2 врсте, на основу Мађарске Црвене књиге 51 врста, на основу Бернске конвенције 5 врста, на основу Европске Црвене књиге 19 врста. То је укупно свега 84 врсте, што представља само 10% од укупне флоре Хортобађа (Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J., 1999). Као ретке врсте се издвајају *Hydrochari-Stratiotetum*, *Salicornietum prostratae*, *Suaedetum pannonicae*, *Peucedano-Asteretum punctati*, *Galatello-Quercetum roboris*. Последње три важе као ендемичне врсте у Карпатском басену.

Од 1880. године јављају се покушаји пошумљавања Хортобађа. Међутим, шуме су опстале само уз путеве и обале река. Шуме се појављују на подручју које је река Тиса плавила пре регулације њеног тока. Данас су то мочварно влажна подручја која се крајем лета исуше. Најближе воденом подручју налази се појас жбунастог врбака, са стаблима врбе које повезују пузавице: купине, грожђе, тикве и хмељ. Затим следи појас храста, бреста, јасена, тополе и глогове шуме. Између шума се налазе простране ливаде и ритови са разним врстама трава (Hilbers, D., 2008).

Водене површине, језера и мочваре су богате воденим биљним врстама међу којима су и разне врсте водених цветова. На обали су простори под трском и рогозом. Слатински ритови представљају прелаз у пустаре. За Хортобађ је карактеристичан простор пашњака као пространо „море” траве. Овде се појављује већи број врста трава међу којима су најраспрострањеније оне које издржавају услове које пружа слатина. Значајне су и површине под лековитим биљкама. Део пустаре под лесом је од давнина у функцији земљорадње, она је под култивисаним биљним врстама (Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J., 1999).

Пустара је станиште на коме се среће домаћа аутохтона и вештачки настањена фауна. Испаша стоке (коња, крава, оваца) на травнатим пољима не спречава гнезђење вивака, шева и зијаваца.

У сувој испуцалој земљи налазимо рупе величине прста, из којих лови највећи паук, *Lycosa singoriensis*. Живи искључиво на земљи и не прави мрежу. У сумрак започиње и целе ноћи може се чути тужни титрави зов ноћног потрка, птице-авети равнице. Две најчешће птице које облећу случајног пролазника и чине најупечатљивију утисак су вивак и муљача ћурликавог гласа (Hilbers, D., 2008).

Веома ретка птица, ендем слатинских пустара је степска шева (*Calandrella brachydactyla*), која иначе личи на обичну пољску шеву. Друга карактеристична врста је трстењак шевар (*Acrocephalus paludicola*) који се разликује од осталих трстењака интересантном црно-бело пругастом главом (Gorman, G., 1996). Свакако највећи доживљај јесте када се пролазник сусретне са јатом дропљи, највећих птица Панонских пустара или када из траве полети ритска сова.

У сутон крећу у живот сисари који су дан провели у заклону, лисице, мишеви и јежеви. Дневну фауну поред домаћих животиња чине зечеви, који се добро скривају, срне које пасу у даљини и дивље свиње које се најрадије задржавају у блату тршњака. У трави трчкарају текунице, које комуницирају гласним звиждањем (Hilbers, D., 2008).

Мањи или већи шумарци такође су дом многих животиња. Својим тропским бојама одмах се издвајају златовране, пупавци и сиве ветрушке. Мање упадљиве, али такође карактеристичне су свраке, шумске сове, сиве вране, гачци. Наравно, тешко би било набројати све што ту живи, али никако не смемо изоставити златну вугу (*Oriolus oriolus*), чији глас попут флауте одзвања шумом, као ни дивље грлице и голуба гривњаша. Од осталих врста на сунчаним жбуновитим ивицама запажа се смарагдни зелембаћ (*Lacerta viridis*) (Gorman, G., 1996). Влажна станишта такође су богата живим светом: од ливада покривених водом, мочвара и слатинских плитких језера, данас често претворених у рибњаке. Поред свеприсутних галебова ту живе најлепши представници сродних врста: црна, белолика и тамнокрила чигра, као и шарени рониоци дубљих вода, ћубасти, црноврати, црвеноврати и мали гњурац - све четири европске врсте се гнезде на овом подручју. Након великих мелиорација река у XIX веку, чапљама није остало друго него да се настане у тршњацима бара и рибњака. Велика бела чапља (*Ardea alba*) прави велике колоније (преко 100 јединки). Ту живи и мноштво трстењака, нарочито велики трстењак скромног изгледа али запањујућег гласа, и око 300 врста лептира (Gorman, G., 1996).

Простор Хортобађа у највећем делу заузимају пашњаци (73,5%), ливаде и мочваре (2,7%), рибњаци (3,1%), простори под трском (1,5%), шуме (1,5%), оранице (4,2%), и осталих 13,5% заузимају необрадиве површине (насеља, путеви, канали). Највреднији простори су под најви-

ПУСТА ХОРТОБАЉ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

шим степеном заштите, и забрањен им је приступ. Постоје простори са ограниченим приступом, као и простори са слободним приступом.

Национални парк Хортобађ

Судбина Хортобађа одувек је занимала јавност. Нарочито у најтежим временима, када је прешла у власт људи вођених економским циљевима. Међутим, поборници заштите животне средине су победили. Сprovedена је акција „Pro Natur”, за заштиту пустаре ангажовани бројни домаћи и инострани научници који су својим меморандумима готово молили Мађарску владу за очување природних и друштвених вредности простора. На основу овакве иницијативе део пусте, 52.000 ha, проглашен је 01.01.1973. године првим и највећим по пространству и значају Националним парком Мађарске. Непрекидним ширењем данас обухвата површину од 82.000 ha, који служи за очување како природних тако и друштвених вредности. Године 1999. Уједињене Нације су Национални Парк Хортобађ прогласиле природним резерватом биосфере по много чему јединственим у Европи. Око 20.000 ha Националног парка представља влажно станиште од међународног значаја (Moldvai, O., 2005).

У Хортобађу се може пронаћи око 330 врста релативно ретких птица (Gorman, G., 1996), а на пашњацима и у мочварама све врви од инсеката и богате флоре. Национални парк улаже велику количину средстава и напора да поврати првобитну природну средину, а уједно ради и на заштити природе као и старих грађевина, потпомаже развој традиционалног сточарства и узгој аутохтоних животињских врста, развија туризам, ради на едукацији становништва и туриста (Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J., 1999). Ергела Мата је од 2002. године у саставу Националног парка, а користи је хортобађско предузеће за заштиту природе и чување гена. Предузеће настоји да прати традицију коњарства града Дебрецина. Ергела достиже добре резултате у угоју спортских коња. Узгаја и оплемењује врсту нониус. Вешти чикоши, поред тога што се брину о коњима познати су, како у земљи тако и у иностранству, по веома интересантним и успешним представама са коњима.

Национални парк Хортобађ има изузетан резерват птица и значајне природне просторе под заштитом који су део мреже коју је Европска Унија покренула 2000. године под називом Натура. У оквиру Националног парка је Центар за посетиоце и Двориште за рукотворине који организују изложбе о живом свету Хортобађа (Moldvai, O., 2005). Најзначајнија излетишта која приказују праву природну и друштвену слику простора су: Њирелапос - Њаријараш пуста, Хортобађски рибњак, мочваре Еђек - пута-

кочи и језеро Тиса. За оријентацију постављене су инфо табле и означене туристичке (излетничке) стазе.

Друштвено-географске карактеристике

Сматра се да су се Мађари у Хортобађ доселили освајањем ових простора јер су сматрали да је простор погодан за сточарство. Бавили су се сточарством и били су номади. Тек у XI – XII веку настају стална насеља. У периоду владавине Арпада на подручју Хортобађа било је око 30 насеља, као што су: Хорт, Бађ, Хахот, Зан, Коч, Сентмиклош, Фехермаргита, Химеш, Балмаз, Мата, Саболч и Чеч. Временом многа од ових насеља су нестала. Прво у периоду XIV – XV века као поселница развоја већих насеља и пропадања мањих. На простору напуштених насеља настају први салаши. Најзначајније насеље постаје Дебрецин. Други талас изумирања села је за време опсаде од стране Турака. Највећа разарања су се одиграла 1590. године. У овом периоду су нестали Хахот и Зам. Од XIX века Мата, Зам и Хахот припадају Дебрецину, а овај простор је добио име још 1701. године Пустара Хортобађ, а од 1900. године Велики Хортобађ (Gink, K., 1998). Хортобађ је једано од најстаријих имена насеља у Мађарској. Спомине се још у IX веку. Међутим, пустаре у околини Дебрецина су у саставу Хортобађа тек од почетка XVIII века. Хортобађ истовремено означава реку, регију и насеље, а од 1966. године основана је и истоимена општина са 2.040 становника. Данас општина Хортобађ броји 1.628 становника, са 644 домаћинства. Око 99% становништва је мађарске националности. Административни и културни центар јесте насеље Хортобађ, специјализовано аграрно насеље. Више од половине становника живи у овом насељу. Друга половина живи у околним насељима која су некада била центри салаша, удаљени од центра општине 5 – 15 km. Постоји 7 оваквих насеља: Аркуш, Састелек, Халашто, Мата, Боршош, Коња и Кунђерђ (Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J., 1999).

Природне могућности за развој сточарства и пастирства су јединствене на овом простору Мађарске, све до средине XX века. Сточарство свој највиши развој доживљава у периоду XVII – XVIII века. Неке породице су имале и по 10.000 говеда, која су продавали на вашарима широм јужне и западне Европе. Сматра се да је укупан број животиња износио око 200.000 грла. У највећем делу године се сточарство одвијало на испашама. Стока се продавала и у иностранству кроз стотине година уназад. Прилагодивши се неповољним климатским условима пустаре, до данас се одржао начин узгоја домаћих животиња које су аутохтоне на овом простору. Поред тога на Хортобађу је до данас сачувана традиција пастирства, обичаја и свакодневног живота.

ПУСТА ХОРТОБАЉ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

Прва монографија о пастирима је управо настала о Хортобаљу давне 1914. године од стране Ечеди Иштвана. У XIX веку центар управљања сточарства постаје Мата. Државно предузеће за сточарство 1995. године престаје да постоји, а на његовом поседу од 22.000 ха оснива се Хортобаљско предузеће за заштиту природе и чување гена. Поред узгоја и продаје стоке предузеће је повезано са Националним парком Хортобаљ, с којим заједно ради на унапређивању животне средине и заштите (Fizil, Ђ., Dercsényi, В., и Löblin, Ј., 1999).

У шталама, оборима и другим објектима Хортобаљског предузећа за заштиту природе и чување гена у јануару се понајвише чује мекетање младунчади разних домаћих животиња. Највише је јагањаца, око 1.500. Јагњад из Хортодаља по правилу завршавају на италијанским трпезама. Само најнапреднија се остављају за приплод, а остала одлазе уочи Ускрса купцима са Апенинског полуострва. Продајом јагњади се попуњавају неке финансијске рупе у буџету фирме и одржава традиција дуга неколико деценија. Изградњом рибњака у периоду од 1915 – 1948. године појављује се нова привредна грана – риболов. Од 1983. године простор под рибњацима се проширује на 5.576 ха. Риболов данас запошљава око 400 – 500 радника из околних насеља. Поред рибе производи се и велика количина трске. Такође је проширен и простор под ораницама, који данас износи око 6.000 ха, а искоришћен је углавном за узгој приринча (Fallon, S., 1994).

Антропогене вредности развоја туризма

Археолошка истраживања доказују да је овај простор насељен још од неолита. Откривено је близу 200 хумки (kunhalom). Њих су оставили за собом номади којима су привремено служиле за смештај, стражу или као гробље. Откривен је и „велики пут“ правца исток – запад. Смарт се да је овај пут био веома важан у каснијим периодима, за време освајања ових простора (Gink, К., 1998).

Најзначајнији симбол Хортобаља је камени мост „Kilenc lyukú híd” (Мост са девет рупа) на реци Хортобаљ изграђен у стилу класицизма на основу пројекта Поволњ Ференца 1827. године, а финансиран од стране града Дебрецина. То је једна од највећих и најлепших мостова у Мађарској, дуг 167,3 m и висине 92 m. Преко овог моста је водио веома важан пут који повезује Ердељ са Пештом и Будимом, од средњег века веома значајан трговачки пут. На овом месту је према народној причи одувек постојао дрвени мост. Међутим данас он има само туристичку функцију (Васовић. М., 1985).

Грађевине пастира су својеврсни накити пустаре, изграђене од дрвета и трске, као што су ђерми и колибе, а најпознатија је „Sárkány kunyhó“ – Змајска колиба.

Значајни су и стари занати као што је израда и украшавање бичева, израда предмета од црне керамике. Уметност пастира се испољава у виду резбарија. Хортобађски пастири су украшавали буквално све што им је било на дохват руке. Наравно нису сви пастири били подједнако вешти. Појединци су имали посебан углед и израђивали разне предмете по поручбини. Украшавали су пастирске штапове и куке, који су им служили као украс. Наравно разликовали су се предмети пастира, коњаника, говедара и свињара (Nagy, V., 1995). Пастири су већину својих украсних предмета израђивали од коже, међу којима су футроле за бритве, торбе, бичеви. Од роговине су такође израђивали разне предмете као што је рог који су користили као посуду за пиће, за со или маст. Наравно, користили су и дрво за израду разних рукотворина. Хортобађски пастири су израђивали и тамбуре „коњских глава“, које се сматрају највећим достигнућем мађарске народне уметности. Фрулу са седам рупа су такође самостално израђивали, и то од дрвета врбе. Људске фигуре никада нису израђивали, само фигуре омиљених животиња. Поред израде разних рукотворина пастири су се показали и у стварању народних песама и поезије. Како своја дела никад нису записивали преносила су се са човека на човека.

У Хортобађу се током године одржава велики број манифестација са циљем промоције заштите природе, очувања старих заната и неговања традиције. Кроз календар манифестација за 2010. годину представљене су најзначајније манифестације (www.hnr.hu):

- Дан Светог Ђорђа (24.04.)

- **Државни Бивашар за дан Светог Ђорђа** (24.-25.04.). У оквиру манифестације одржава се сушет поборника биокултуре. Истовремено се одржава сајам биопроизвођача из неколико регија, који излажу велики број производа из свог асортимана уз целодневни програм везан за биопроизводњу и биопроизводе.

- **Дан села** (8.05.). Манифестација се одржава уз целодневни програм фолклора, представе чикоша, такмичења у кувању пастирске хране. Док се увече одржава бал на улици.

- **Државно такмичење говедара и пастира** (22.05.). Манифестација се одржава сваке године на дан Св. Тројице. Одржава се у Зоо врту пустаре, где живе домаће животиње које су карактеристичне за овај крај. На такмичење могу да се кандидују говедари и пастири из било којег места. На такмичењу се бодује квалитет опреме, одећа и обућа, вештине паса (комондора, куваса, пулина, пумита и мудита), такмичења у бројању стоке, („бројање ушију“), руковању бичем и пастирским штапом. На овај начин и

ПУСТА ХОРТОБАЋ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

сви заинтересовани могу да се упознају са традиционалним начином живота, свакодневним обавезама говедара и пастира. Такође се одржава и такмичење у кувању гулаша, које након одређивања победника посетиоци могу да дегустирају, као и друга традиционална пастирска јела. Такмичење прати вашар и изложба народних рукотворина.

- **Пастирско славље – Дани коња** (23.-24.05.). На простору Хортобађа град Дебрецин има најдужу традицију коњарства. Први писани документ о раду ергеле датира из 1671. године. Манифестација се одржава од 1965. године када је окупљала само локалне пастире и спортисте Хортобађа. Данас она представља једну од најзначајнијих туристичких манифестација на државном нивоу, засновану на традицији. Одржава се у ергели Мата у оквиру Националног парка Хортобађ. Према традицији на овај дан се позивају на такмичење најбољи пастири, коњаници, израђивачи народних рукотворина, играчи и музичари да покажу своја умећа.

- **Дан Рибњака** (12.06.). Одржавање тематског дана на рибњаку.

- **„Táltos nap” - (Шамански дан)** (19.06.). Целодневни програм се састоји из представљања ходања на ватри, позоришних престава, ноћу дискотека на отвореном. Манифестација се одржава уз занимљиве додатне садржаје: гатање из шаке, одређивање ауре.

- **Трка за „Delibáb“** (10.07.). Одржава се намерно по највећој врућини, упркос томе окупља велики број људи на Пустари. Ово је такмичење снаге и издржљивости. Основно питање које се поставља, јесте: Да ли можеш да издржиш до краја? На овој спортској манифестацији поред такмичења у трчању (21,5 km, 13,7 km и 7,8 km), одржавају се и туре бициклизма (28,5 km и 56,8 km) и ходања (7,8 km). Награде се додељују у женској и мушкој конкуренцији од 1. до 3. места. На полумаратону (21,5 km) могу учествовати сви који су рођени пре 12.07.1998. тј. старији од 12 година.

- **Мостовски вашар** (20.-22.08.). Мостовски вашар је један од познатих Дебрецинских вашара који се одржава од почетка XIX века али туристички значај је стекла тек 1960. године. Име је добио и представља симбол каменог моста „Девет рупа“. Ослањајући се на чињеницу да овај крај спада у Светску баштину организатори желе да манифестацију одржавају у духу традиције са карактеристичним народним обичајима, етно изложбама (народних рукотворина) уз народну музику и плес. Ова манифестација се већ вековима традиционално одржава 20. августа на дан државности и дана Светог Иштвана, а такође се везује и за карневал цвећа који се одржава у Дебрецину. Ово је прилика и за сусрет пастира и полагање венца на споменик „Pásztorfiú“ – (Дечак пастир).

- **Регионални ловачки дан** (28.08.). Током ове манифестације се одржава такмичење у лову. Целодневни програм се наставља уз приказ руковања луком и стреле, представе соколара, вештине коњаника – чикоша. Поред

тога постоји могућност дегустације хране од дивљачи и рибе, уз целодневни шов програм и државни вашар, као и изложбе народних рукотворина.

- **Лицитација бикова** (02.10.). Традиционално сваке године на јесен се одржава Вашар и Изложба мађарских сивих говеда. Сива говеда огромних рогова су аутохтона врста у овом крају и веома су популарне домаће животиње. Манифестација из године у годину привлачи велики број стручњака али и све већи број туриста. На овај начин посетиоцима се омогућава упознавање ове посебне животињске врсте, њиховог начина издржавања али и начин живота људи који брину о њима: коњаника - чикоша и говедара – гуљаша, њиховом исхраном, обичајима и обавезама.

- **Дан ждрала** (16.10.). Манифестацију посећује велики број љубитеља птица али и туриста уопште. На овај дан се може видети несвакидашњи призор, јато од 50.000 – 60.000 ждралова који се селе на југ.

- **Пастирска представа** (27.11.). На овај дан се утерују животиње са пустаре. Музеј пастира приказује најстарије експонате са овог подручја. Сала за венчања служи уједно и као галерија. Отворена је од стране општине Хортобађ, на 1100. годишњицу државности и 30. годишњицу постојања општине. Године 1988. отворен је Зоолошки врт пустаре који гаји аутохтоне мађарске домаће животиње. Представља својеврсан музеј на отвореном, организује едукацију становништва као и туриста. Често се организују различите сликарске изложбе, које обогаћују културни живот Хортобађа. Изложбе се организују у некадашњој трепезарији државног предузећа, који омогућава пријем 200-250 особа. У овој просторији се налазила слика „Hortobágyi Kőrkér” (Панорама Хортобађа) висине до 7,5 m и дужине од 100 m, коју је насликао Ковач Јанош (1890-1957), сликар и графичар из Дебрецина. Данашња слика је реконструкција на основу фотографија од стране непознатог сликара из Египта. Слика се састоји од 18 делова, висине од 1 m, дужине од 36 m (Gink, K., 1998). Од спортско-рекреативних активности најзначајније је јахање. Организује се школа јахања пре свега за децу и жене, спортско јахање, јахање по пустари (Bruske, G., Eghart, H. и Gsenger, K., 2007). Од пролећа до јесени организује се едукација о коњима (исхрана, нега, јахање) за децу. Такође се организују обиласци фијакером за 6 – 7 особа у трајању од 1 – 6 сати. У оквиру излета може се посетити мочвара Еђек, салаш Горе и чарда-музеј Међеш. Постоји могућност организовања тура циповима кроз пустару у трајању од 1,5 – 2 h уз водича или уз коришћење ГПС уређаја. Такође се организују и игре оријентације, проналажења блага (www.hortobagy.hu). Језеро Тиса представља највеће „острво екотуризма” Мађарске, које годишње посети око 30.000 туриста. У језеру постоје три острва са видиковцима, која представљају значајна излетишта. Од априла до октобра се организују излети бродом и чамцима. Поред тога околина језера се може обићи и пешке, на бициклу, јахајући или изнајмљивањем моторног

ПУСТА ХОРТОБАЋ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

чамца, џет-скиа или кануа. Bird washing је веома развијен. Поједине врсте се појављују у јатима од неколико хиљада птица. Риболов је развијен у току целе године, јер је језеро богато са око 50 врста риба. Риболов је такође омогућен и на реци Хортобађ и њеним каналима, као и на рибњацима уз поседовање дневне дозволе. Саставни део туристичке понуде Хортобађа је и ловни туризам. Лов је омогућен на дивље свиње, фазане, дивље патке и гуске, лисице, зечеве (Fizil, Ё., Dercsényi, В., и Löblin, Ј., 1999). Поред тога омогућено је и играње тениса и пливање у оквиру Hortobágy Club Hotela. Постоји и фудбалски терен. Излетници радо искоришћавају могућност спуштања чамцем низ реку Хортобађ.

Специфичности овог краја од давнина привлаче заинтересоване посетиоце из земље и иностранства. Хортобађ је отворио своја врата туризму и туристима већ у XVIII веку. Кажу да не постоји крај у Мађарској о којем постоји више народних песама, поезије, прозе и уметничких дела него што је мађарска Пуста Хортобађ.

Хортобађ је најпознатији по сивим говедима огромних рогова, древној врсти која успешно одолева суровим условима живота, поготово хладноћи. Довољно је само да се та огромна створења склоне с ветра па да преживе и највећа искушења. Ту су и биволи, па полудивљи коњи, чупаве овце, пси пулини. Многобројне госте током читаве туристичке сезоне забављају коњаници-чикоши, говедари-гуљаша и пастири-јухаси, приказујући разне вештине, као што су јахање, пуцање бичем и сатеривање стада у тор.

Hortobágy Club Hotel са четири звездица отворен 1992. године у срцу Националног парка Хортобађ, припада ланцу хотела Hotels Naturan Hortus. Поседује 54 двокреветне собе, 4 апартмана и 20 кућа са сопственим двориштем (једноспратница, свака по 2 апартмана). У централној згради хотела се налази затворени базен и мањи базен са топлом водом, сауна, фитнес, масажа и соларијум центар, pool-bar и куглана. На отвореном су терени за тенис, одбојку на песку, фудбал. Хотел поседује два ресторана са отвореном терасом: Hajdú-terem (макс. 250 особа) и Magyaros Étterem – са мађарском националном кухињом. Хотел је изграђен на обали реке Хортобађ недалеко од самог градића Хортобађ, а далеко од било које буке (www.hortobagyhotel.hu).

У оквиру Националног парка Хортобађ развија се екотуризам. Шумска школа нуди смештај у 5 двокреветних соба, једну четворокреветну собу са купатилом, један апартман са две двокреветне собе и 4 четворокреветне собе (www.hnr.hu). Смештај се може потражити и у неколико гостионица, пансиона као и у приватном смештају, у оквиру кампа „Pusztá Sampling“ и рибарских салаша. Традиционална исхрана и гастрономија пастира представља изузетну туристичку вредност Хортобађа. Основна храна пастира је био хлеб, просо, тесто и сланина. Хлеб је био важан за исхрану не

само пастира већ и паса. Омиљена храна им је била кисела чорба („kanecetes“) која садржи димљено месо и лук. Чувари стоке за доручак по обичају користе хлеб и сланину. Ручак је најчешће у виду јела „лебенч“. За вечеру се спрема „тистакаша“ или „кашаштиста“, које од XIX века почиње да замењује кромпир припреман на различите начине – „шламбуц“. Пастири Хортобађа веома ретко су јели месо. Месо једне овце или говеда неколико пастира није могло потрошити па је због тога конзервација меса припадала газдама. Још су Мађари номади познавали димљење меса. Најпознатија јела са месом су месо са гуљашом а не гулуш како га данас називају. Паприкаш се припрема од када је паприка заменила бибер. Пастири су у исхрани користили и млеко које су добили мужом оваца, припремали су сир и омиљену супу од сира – „katrabuczа“ (Pénzes, I., 1964).

Прве чарде на простору Хортобађа се појављују почетком XVIII века. Старе чарде су се састојале од дела који је служио као кафана са винским подрумом, делом где је живело особље, а понеке чарде су имале по две-три собе за госте. Прве чарде су пре свега пружале услуге пића, а мање су се бринули о исхрани и смештају пролазника. Око чарде се по правилу простирала ливада површине од најмање 10 јутара са шталама где су смештени коњи гостију, а често и гости који нису имали довољно средстава да преноће у чарди.

Најстарија а уједно и најпознатија чарда Хортобађа која и данас ради је чарда „Nagyhortobágy“ – (Велики Хортобађ). Сматра се да је изграђена у јуну 1699. године, а првобитно се помиње као гостионица. У наредним периодима чарда је више пута проширивана. Данас се у њој налази Петефијева меморијална табла израђена 1923. године од стране Фиреди Рихарда. Сматра се да је Петефи 1842. године приликом боравак у овој чарди написао дело „Hortobágyi kocsmárosné“. Налази се поред каменог моста „Kilenc lyuk“, а храну припрема искључиво од меса сивих говеда, бивола, мангулица, оваца и кокошка који се одгајају у оквиру Националног парка на принципима биоисхране. Поред ње на простору Хортобађа радило је око 20 чарди. Од тих чарди и данас ради „Patkós Csárda“ отворена 1752. године, „Kadacsi csárda“ од 1760. године, „Halászcjárda“. „Meggyes csárda“ је отворена од 1750. године и данас је преуређена у музеј-чарду у оквиру Пустаре, као и „Sas csárda“. Чарде нуде традиционалну исхрану са пастирским и рибљим специјалитетима. Наравно поред исхране не треба заборавити ни атмосферу коју пружа музика виолиниста и тамбураша, као и неизоставни чардаш. Поред ресторана националне кухиње ту су и пицерије, снек барови, ресторани брзе исхране.

Стучњаци сматрају да пустару Хортобађ годишње посети око 200.000 туриста, али око 80% туриста представља излетнике и транзитне туристе, а само се око 20% њих задржава више дана, ретко више недеља

ПУСТА ХОРТОБАЂ: НЕТАКНУТА ПАНОНСКА ОАЗА

(www.hortobagy.eu). То су углавном туристи који долазе због „bird watching-a“, јахања, сликања природе (фотосафари) или само једноставно да упознају живот мађарске пустаре.

Закључак

Хортобађ није само део Континуалних низија Евроазије, највећи непрекинути природни травњак у Европи, већ и место сточара који су сачували врло старе начине живота. Изузетан пејзаж Хортобађа, познат као Пуста, у источној Мађарској је јединствен пример хармоничног суживота људи и природе. Кроз пажљиво коришћење земљишта, сачувани су диверзитет врста и станишта. Традиционалне мађарске домаће животиње (коњ нониус, мађарска сива говеда, мађарска рацка оваца, биволи и мангулице), као и пастири, сточари и коњаници су редовни део пејзажа.

Хортобађ обухвата површину од 2.500 km², представља веома сушно подручје са неплодним тлом. Међутим, становништво и поред „сурових“ климатских и просторних услова овај простор искоришћава на најбољи могући начин, развојем сточарства и туризма. Пустара Хортобађ је данас широм позната туристичка дестинација када је реч о руралном туризму, као и о „bird watchingu“. Наравно, не треба заборавити ни бројне традиционалне манифестације као ни гастрономију која је карактеристична за ове крајеве.

Недостатак развоја туризма је туристичка инфраструктура. Потребно је изградити квалитетније прилазне путеве, као и квалитетније смештајне капацитете.

Литература

- Bruske, G., Eghart, H. и Gsenger, K. (2007). *Traumstraßen Europas*. München: Verlag Wolfgang Kunth GmbH & Co KG.
- Васовић, М. (1971). *Регионална географија*. Београд: БИГЗ.
- Васовић, М. (1985). *Регионална географија*. Београд: Рад.
- Gink, K. (1998). *Hortobágy*. Debrecin.
- Gorman, G. (1996). *The Birds of Hungary*. London: Helm (A&C Black).
- Grupa autora, (2009). *Dél Alföld*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja.
- Давидовић, Р. (2004). *Регионална географија Европе*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Zoltai, L. (2001). *A Hortobágy*. Debrecin.
- Kurtek, P. (1976). *Mađarska*. Zagreb: Školska knjiga.
- Moldvai, O. (2005). *Mađarska*. Novi Sad: Symbol.

Бојан Ђерчан

- Nagy, V. (1995). *Földrajz*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pénzes, I. (1964). *A magyar fűszerpaprikatermesztés fejlődésének társadalmi-gazdasági alapjai*. Budapest.
- Ристић, К. (1993). *Регионална географија I*. Београд: Универзитет у Београду.
- Fallon, S. (1994). *Hungary*. Hawthorn: Lonely Planet Publications.
- Fizil, É., Dercsényi, B., и Löblin, J. (1999). *Hungary*. Budapest: Merhavia and Kaleidoszkóp.
- Hilbers, D. (2008). *The nature guide to the Hortobágy and Tisza river floodplain*. Arnhem: Crossbill Guides Foundation.

Интернет извори:

www.hnp.hu
www.hortobagy.eu
www.hortobagy.hu
www.hortobagyhote.hu

Bojan Đerčan

PUSZTA HORTOBÁGY: UNTOUCHED PANNONIAN OASIS

Summary

The customs, festivities and gastronomy of Hortobágy herdsmen have endured through the centuries. 200 families still perpetuate the traditional way of life and there is now a famous centre for horse breeding which tells of the 300 years of the Mátá stud. Visitors can discover more about this living heritage through the national herdsmen competition and the Hortobágy international equestrian days as well as through the herdsmen's museum. The Hortobágy national park, encompassing 80 000 hectares, is Hungary's largest protected area. One of the most amazing sights in the park are its birds – - ocks of migrating birds such as geese, cranes and shore birds can be spotted around the park. A major part of the national park is formed by natural habitats, alkaline grasslands and meadows, with marshes enclosed between them as a result of the water's shape. Hortobágy used to be a commercial crossroads and today provides many related attractions. The Hortobágyi Csárda is the most valuable architectural monument of Hungarian catering trade. Dating back to 17-18th centuries, it was rebuilt several times and is now a folk baroque style building. The Csárda serves its guests with local dishes made from selected, organic ingredients. The herdsmen's museum was used for storing the carts of the guests staying in the Csárda. Now it provides a comprehensive overview of the history, and of the natural and cultural treasures of Hortobágy, as well as of herdsmen traditions.